

ЗАПОВІТИ, СМЕРТЬ І ПОХОВАННЯ ЄПИСКОПА КИРИЛА ТЕРЛЕЦЬКОГО

2007 р. минуло 400 років з дня смерті видатного ієрарха Київської митрополії, луцького і острозького єпископа Кирила Терлецького (р.н.н. – 21.05.1607), біографія якого вже збирала певну кількість літератури. Проте, на мою думку, поступ у дослідженні постаті аж ніяк не відповідає ні сучасним вимогам, ні навіть опублікованій джерельній базі.

Родовід та діяльність Кирила Терлецького на уряді Турово-Пінської єпархії розглянуто мною в окремій статті¹, в якій подано також і огляд історіографії проблеми. З досліджень останніх років (яка з різних причин не потрапила до огляду в 2005 р.) варто згадати публікації київського історика Ігоря Тесленка, який висвітлив сферу складних майнових стосунків єпископа і князя В.-К.Острозького²; московського дослідника Леоніда Соболева (автор висвітлив стосунки князя з єпископом у 70-х рр. XVI ст., що не може не викликати зацікавлення)³; а також острозького історика Віктора Атаманенка, предметом зацікавленнь якого стало майнове становище Луцько-Острозької кафедри⁴. Єдиною узагальнюючою публікацією до згаданого ювілею була стаття волинського філософа Петра Кралюка⁵, в якій він повторив фактографічні помилки, допущені ним раніше⁶. Таким чином, дослідження життя та діяльності єпископа Кирила Терлецького залишається актуальним.

Діяльність Кирила Терлецького на Волині поділяється на два закономірні періоди, межею між якими є Берестейські собори 1596 р. Властиво, участь єпископа в унійній ініціативі в історіографії висвітлена найкраще. Цього не можна сказати про період після Берестейського собору 1596 р., схарактеризований дослідниками як час бездіяльності Кирила Терлецького (акцентовано також різноманітні судові справи, зініційовані проти нього). Крім того, в історіографії досі майже не зверталася увага на оточення Кирила Терлецького, його родинні зв'язки, обставини особистого життя і, зрозуміло, останні передсмертні роки.

Студіювання джерел до історії церкви доби Берестейської унії приводить до думки про дуже нерівномірну забезпеченість біографій ієрархів різнотиповими документами. Це стосується, наприклад, постаті митрополита Онисифора Дівочки⁷, меншою мірою – його наступника Михайла Рагози⁸ та єпископа і уніатського митрополита Іпатія Потія⁹. Зокрема, надзвичайно цікавими для історико-церковних досліджень є заповіді церковного кліру, які збереглися дуже погано¹⁰.

Цікаво й те, що заповіді ієрархів, заангажованих у справу Берестейської унії, також майже не збереглися. Виняток становить, передовсім, Іпатій Потій¹¹, але, особливо, Кирило Терлецький. Причому, останній залишив у спадок аж три заповіді, складені у різний час. Вони давно опубліковані, але досі не привернули спеціальної уваги до-

слідників¹². Чимало дискусійного матеріалу нагромадилося довкола смерті Кирила Терлецького, а історія його поховання (перепоховання?) являє собою суцільну лакуну.

* * *

Перший заповіт єпископа Кирила Терлецького був складений 19.09.1595 р.¹³, другий – 5.08.1598 р.¹⁴ і третій (останній) – 2.04.1607 р.¹⁵ Цікаво, що перші два заповіти були складені в досить-таки екстремальних умовах, пов'язаних з обставинами діяльності та особистого життя Кирила Терлецького. І лише третій заповіт з'явився на світ за звичайних у таких випадках умов, перед наближенням смерті ієрарха.

Завдячуючи видавцям усіх трьох заповітів, – членам Віленської археографічної комісії П.Гільдебранту, Ф. Єленському та А.Миротворцеву¹⁶, – які віднайшли їх тексти в документальній спадщині Терлецького (в час публікації вона зберігалася в “політичному відділенні архіву при канцелярії Віленського генерал-губернатора”¹⁷), звертаю увагу на те, що археографи кваліфікували два перші заповіти як “духовні”, зміст третього не викликав у них аналогічних рефлексій, і вони назвали його просто “заповітом”¹⁸. На мою думку, найпростішим (і найкоротшим) заповітом був саме другий, позаяк його складення було спричинене винятково сімейними обставинами єпископа. Відповідно, перший і третій заповіти були пов'язані більше з релігійною діяльністю єпископа, що наклало відбиток на їх зміст. Таким чином, запропоновані видавцями заголовки документів є не надто слушними.

Перш ніж проаналізувати обставини та інформативний потенціал заповітів, зауважу, що вони, на мою думку, є чудовими ілюстраціями життя та діяльності луцького і острозького єпископа Кирила Терлецького, багатого на події, переїзди та повороти долі.

Отже, перший заповіт Кирило Терлецький склав у Кракові 19 вересня 1595 р. перед від'їздом до Рима, куди єпископ вирушав у складі делегації руської церкви разом з Іпатієм Потієм. До слова, саме останній посвідчив заповіт своїм підписом (разом з Мацеєм Войною¹⁹ та Остафієм Воловичем²⁰). Документ містить ще дві дати: 22 вересня (вочевидь, ідеться про дату впису до актових книг) і 24 вересня (дата випису з тих же книг). Цікаво те, що, напевно, збори в дорогу були терміновими, позаяк заповіт довелося вписати до актових книг коронної канцелярії за дозволом і особистим підписом та печаткою короля Сигізмунда III. Причому, Кирило Терлецький з'явився для процедури впису особисто, а в тексті заповіту не забув вказати, що він є в даний час “на розумѣ и въ памяти моеї цѣльї и здоровїи”²¹. Тут же подано мотивацію дочасного складення заповіту: єпископ усвідомлював те, що дорога до Рима неблизька і навіть загрожує смертельною небезпекою.

Крім мотивації складення заповіту (перша частина формуляру документа²², з обов'язковим для такого типу джерел загальним розміркуванням про життя і смерть та грішність людського буття), виділяємо власне заповіт ієрарха (друга частина формуляру) з також обов'язковою вказівкою на місце поховання і розпорядженням щодо розподілу церковного і особистого майна. Цікавими є сюжети релігійно-богословського характеру, інформація про становище маєтностей кафедри та ін.

Не буду зупинятися на характеристиці екстремальності моменту, пов'язаного з терміновістю від'їзду делегації до Рима, з огляду на достатньо ґрунтовне наświetлення питання в літературі²³. До слова, про це яскраво сказано в заповіті: делегація вирушала для укладення богоугодної унії (“згоды”, “з'єдноченя”) східної грецької церкви з римським костьолом, причому, вона була уповноважена “всіма духовними” грецької церкви та волею короля. Якщо останнє твердження не викликає суттєвих заперечень,

то попереднє розходиться з дійсністю, адже унійний собор, який міг би надати згадані повноваження делегатам від усієї Київської митрополії, напередодні так і не відбувся. Проте такими, вочевидь, були уявлення лідерів унійної партії, коли бажане видавалося за дійсне. Тобто, вони пішли на величезний ризик, розраховуючи не на підтримку кліру (як відомо, велику підтримку лідери мали лише в середовищі ієрархії), а на підтримку державної влади з її майже абсолютним правом патронату.

Прикметно, що перша структурна частина заповіту, у порівнянні з двома наступними, найбільш розлога. Кирило Терлецький говорить тут про непевність тогочасного світу та життя в ньому людини, про неминучість смерті, яка трактується як плата за гріхи, а невідомість часу її приходу пов'язана лише з волею Бога. Так має мислити кожна людина, яка готується до християнської смерті. Відтак, ієрарх просить Господа Бога відпустити його "тяжкіє" гріхи і віддає свою грішну душу на його розсуд. Навіть смертельну небезпеку в далекій дорозі він пов'язує з волею Всевишнього. Згадується також, що передання грішного тіла землі належить до християнських звичаїв. Ще раз милість Божа, до якої єпископ віддавався перед від'їздом, акцентується наприкінці заповіту. Практично в кожному фрагменті заповіту єпископ звертається до авторитету Бога (наприклад, він позиває на страшний суд і декрет Божий "одного пана", який понищив маєтності єпископа²⁴).

За тогочасною нормою складання заповітів, єпископ згадав свої борги, яких у нього, з ласки Божої, не було, за винятком того, що він заборгував лише на якісь церковні потреби. Напередодні поїздки Кирило Терлецький з дозволу короля віддав в оренду деякі маєтки своєї кафедри²⁵, з тих орендних сум він оплатив свої борги, а решту грошей узяв собі на дорогу.

Цікаво, що єпископ скаржиться на убогість не тільки у зв'язку з пограбуванням його маєтків повстанцями Северина Наливайка. Свої борги він переписав в окремому реєстрі, який долучався до тестаменту²⁶. Також тестатор не забув окреслити жалюгідний стан маєтків кафедри, які він отримав 1585 р. при переході з Пінська до Луцька. Він так характеризує цей стан: обшарпання, "роздача" маєтків, особливо Забже, Котодере, Губин. Єпископові довелося повертати їх із "рук неприятельських". Цікавою є також вказівка, що він витрачав доходи з цих маєтків на поїздки на "елекції" та сейми, а також на відбудову та поправу луцької соборної церкви, церковних маєтків, будову нових церков та монастирів тощо²⁷. У такий досить скромний спосіб Кирило Терлецький відзначив свої земні заслуги, які пов'язувалися ним із піклуванням про маєтності та церкви єпархії. Навпаки, частіше він згадує у заповіті свої гріхи, які, вочевидь, були не випадковими. Принаймні, усвідомлення особистої грішності в заповіті явно перевищує власні позитивні оцінки діянь.

Одну частину "убогих" маєтностей (коні, худоба і "домовий спрят") в дворах Луцької кафедри Рожище, Будораж і Теремне єпископ заповів доньці Анні та її чоловікові Іванові Велятицькому та їх дітям, іншу (рівну) частину – своєму братові Ярошеві Терлецькому, його дружині та їх дітям. Наголошую, що йшлося про маєтки, які належали єпархії, а не про родинні села Кирила Терлецького (в заповіті 1595 р. він стверджував, що не мав "отчизных" маєтків²⁸), з живим і нерухомим майном "церковних дворів", тобто, резиденцій, в яких часто перебував єпископ. Причому, в майбутньому ніхто не мав права це майно відчужувати. Так само, спадкоємці по смерті єпископа не мали права позиватися щодо інших маєтків. Щоправда, братові Ярошу єпископ заповів лише збіжжя в маєтках Рожище, Теремне, Жабче, Фалимичі, в яких були фільварки.

У середині тексту тестатор ще раз згадує ймовірність того, що він загине на чужині. Відтак, після поховання його приятелі і слуги мають зберегти маєтність, яка була з ним

у дорозі: “возники, иноходники и иные кони мои ѿздные, такъ тежь грошы готовые сребро, золото, ланцуги золотые, шаты”. Згадане добро мало бути передане в руки доньки і брата єпископа, які мали розділити його між собою порівну. Церковні ж речі (срібло, книги, ризи, срібний посох та ін.) мали бути передані луцькому протопопові Івану Вацуті²⁹ з крилошанами. Не забув єпископ і про найближчих слуг.

Як уже згадувалося, Кирило Терлецький розглянув два варіанти своєї смерті: на чужині і в рідному краї. У першому випадку його мали поховати слуги, які супроводжували владику під час подорожі³⁰. У другому – донька і брат. Місце поховання також було визначене: соборна церква Іоанна Богослова в луцькому замку, “при гробѣхъ проковъ моихъ Епископовъ Луцкихъ”.

Другий заповіт Кирила Терлецького був складений 5 серпня 1598 р. у Пінську, на батьківщині єпископа. На відміну від попереднього, він не був внесений до актових книг. Заповіт засвідчили пінський єпископ Іона Гоголь³¹ і місцеві судді та земські урядники: стольник Федір Годабський³², підсудок Іоанн Гурин Фурс³³, підсудок князь Михайло Дольський³⁴, а також Влоцлавський декан (водночас – познанський канонік і кантор) Андрій Чацький³⁵. Цікаво, що під тестаментом відсутній підпис хоч би одного пінського священика, що пояснюється, вочевидь, тією обставиною, що майже все місцеве духовенство в 1596 р. було на православному соборі³⁶.

Другий заповіт був спричинений життєвими негараздами в родині єпископа, про які збереглися свідчення джерел. У заповіті про це сказано не зовсім прозоро. Так, донька Анна з чоловіком Іваном Велятицьким³⁷ образили єпископа: “яко на горло мое стояли, кровь мою розливалъ панъ зять мой, стрѣляючи самъ зъ ручницы на мене, побраньемъ не поеднокротъ маетности моеє надъ волю мою, пограбеньемъ збожья моего дванадцати комягъ и иныхъ тяжкихъ прикростей, которыхъ я не выпиую...”³⁸.

Щодо нападу на єпископа, то в цій справі зафіксовано два судові документи. Перший, датований 24.09.1597 р., є позовом від імені єпископа на зем'ян Володимирського повіту Костюшковичів-Хоболтовських і Яковицьких, які напали і пограбували єпископський маєток Фалимичі. При цьому був поранений у ногу сам єпископ³⁹. Найцікавіше те, що родичі Кирила Терлецького в позові 1597 р. не згадуються.

Згідно з судовою справою, зафіксованою в луцькому гродському суді 11 травня 1599 р., подія відбулася ще 23 вересня 1597 р. у церковному маєтку луцької кафедри Фалимичах. Єпископ їхав до свого фалимицького “замочка”, але на греблі зять Іван Велятицький учинив замах, пострілом поранив єпископа в ногу і вбив під ним коня. Замах був учинений “за сполною змогою и радою з жоною твоею, хотечи его милость о смерть потаємне, непристойне и умыслне приправити для посегнення маетности его преречоного отца єпископа Луцкого”. Причому, зять з дочкою перебували на місці події з “іншими многими помочниками, себе равными”, які засіли на греблі в Фалимичах⁴⁰.

Незрозуміло, чому Кирило Терлецький 1597 р. не звинувачував доньку і зятя. Вочевидь, можливості для замирення з ними були вичерпані саме 1599 р., а, можливо, діти в черговий раз допекли батькові. Логічною була б така лінія розвитку подій: позаяк обвинувачені на суд у травні 1599 р. не з'явилися і справа не мала очевидного продовження, після цього Кирило Терлецький мав змінити заповіт. Проте хронологічно все було якраз навпаки: новий заповіт був складений у 1598 р., а справа за звинуваченням у нападі родичів розглядалася у 1599 р., що не знаходить зрозумілого пояснення⁴¹.

Перед тим, як відмовити доньці та зятєві у спадщині, Кирило Терлецький не забув у заповіті пригадати все те добре, що він зробив для них, передовсім записавши їм у першому заповіті маєтки (села, грошові суми, віно, посаг, “виправи” в ланцюгах,

клеїнодах, коштовні шати, коні, стада, худоба та ін. речі). Проте і попри відмову в спадщині, єпископ постарався бути милосердним: він не засуджував злість своїх дітей, в розрахунок на те, що їм відплатить сам Бог.

За новим заповітом, все своє майно єпископ відписав братові Ярошеві Терлецькому і його нащадкам. Причиною цього була не тільки немилість батька до доньки та зятя. Цього разу заслуги брата схарактеризовано в більш компліментарних тонах. Так, він “зналь до себе милость, сталость и пильность вшелякую и слугованье въ потребахъ такъ церкви Божое, яко и моихъ власныхъ, которые чиниль и чинити не переставаль зъ нелитованьемъ здоровья и зъ ущирбкомъ, съ коштомъ не малымъ”⁴². З заповіту також добре видно, що єпископ обдаровував зятя та доньку і їх дітей не тільки попереднім спадковим записом. Принаймні, виглядає так, що всі його чималі матеріальні блага належали тільки їм. Відмовивши дітям у спадку, Кирило Терлецький ще раз підкреслив, що по його смерті майно переходить на вічні часи тільки до брата та його дітей і спадкоємців, а донька з зятем не мають права на них посягати.

Заповіт цікавий також своїми богословсько-моральними міркуваннями. На початку наголошено важливість запису речей, які не здатна зберегти людська пам'ять, а також розуміння тестатором недовговічності людського життя. Крім того, Кирило Терлецький переймався тим, щоб по його смерті не було жодної “розниці и ненависти” від тих, хто б спробував зазіхнути на його маєтності. Далі він акцентує увагу на своїй добрій волі та ненавмисності заповіту, складеного “статечнымъ розмысломъ моимъ”, а також на доброму здоров'ї.

Відаючи свою долю і своє грішне життя на Божий розсуд, єпископ повторив заповіт щодо поховання його в луцькій кафедральній церкві. Цього разу, обряд поховання доручався лише братові Ярошу, а також приятелям та “учтивим” слугам. Наприкінці тестатор застеріг, під страхом позову до Страшного суду, а також відмови в можливості Божого спасіння, від порушення заповіту.

Останній заповіт Кирило Терлецький склав майже через десять років, 2 квітня 1607 р. Це найбільший і найзмістовніший документ, у порівнянні з двома попередніми⁴³. До того ж, його поява була спричинена природними мотивами, пов'язаними з відчуттям близького кінця земного життя (єпископ відчував “неспособность” свого здоров'я і навіть “дочасну” смерть).

Заповіт був представлений до запису в луцькі гродські книги священиком Рожищенської церкви, членом луцької капітули, духівником єпископа отцем Мойсеєм Підгаєцьким⁴⁴ 29 травня 1607 р. Причому, заповіт подавався до запису вже після смерті єпископа. Документ являв собою звиток, “у паперь голый увиненый” і потричі запечатаний печаткою самого єпископа. За його розпорядженням, він мав бути оприлюднений лише після його смерті. Причину того, що заповіт не був облятований вчасно, обумовлено: деякий час земський уряд був нечинним.

Текст заповіту був складений у маєтку луцької кафедри Рожище і засвідчений волинським ротмістром Михайлом Янушевичем Гулевичем⁴⁵, шляхтичами Янушем Кошкою Жоравицьким⁴⁶ і Федором Костюшковичем Хобестовським⁴⁷, а також згаданим отцем Мойсеєм Підгаєцьким 2 квітня 1607 р.⁴⁸

Одним із важливих мотивів складення нового заповіту, на відміну від попередніх, було визначення “реестру” сумління тестатора, підсумування гріхів, якими він ображав Спасителя, тому просив у нього Божої милості, щоб гріхи не були враховані на страшному суді. Таким чином, Кирило Терлецький сподівався на милосердя щодо нього з надією на справедливе відпущення гріхів.

В основній частині заповіту, нарешті, зроблено розпорядження щодо кафедральних речей і документів. Отже, посуд кафедральної церкви, який супроводжував єпископа в дорозі (про що було відомо протопопові), а також привілеї і “справи” давні і теперішні кафедри та єпархії (все те належить не тільки єпископові, але й духовенству), через посередництво зятя і брата, після вписання до реєстру, мають бути передані наступному єпископові, або капітулі⁴⁹.

Нове єпископське вбрання з короною для служби, а також оправлений посох і хрест, євангеліє і половина церковних книг з церков в Перковичах і Річиці, мали перейти соборній церкві у Луцьку. Інші убори та друга половина книг мали залишитися в церкві в Перковичах, збудованій самим єпископом. Відповідно, те ж мало залишитися в церкві в Річиці, також збудованій єпископом. 150 золотих заповідалося луцькому нічному монастирю на побудову церкви Пречистої Діви.

Далі в тестаменті згадується попереднє розпорядження щодо доньки і зятя єпископа. З'ясовується, що єпископ у 1604 р. склав ще один заповіт, який був поданий до Коронного трибуналу у Любліні, а також вписаний до актових книг Київського воєводства⁵⁰. Згідно з цим заповітом, дітям єпископа відмовлялося ще в більшій мірі, а маєтки знову записувалися братові Ярошу. Йшлося про маєтки, які знаходилися на території ВКЛ в Берестейському і Пінському повітах: двір і село Дубуя, двір і село Корсуні, двір і село Гридковичі з присілками, село Річиця (у ньому єпископ збудував двір), село Тевковити, село Мотоли (яке єпископ купив і записав на ім'я брата). Як видається, причиною нового заповіту були незгоди між братом і дітьми єпископа.

За заповітом 1607 р., перелічені маєтки залишалися за братом Ярошем. Крім того, враховуючи заслуги брата, а також кількість його сімейства (у нього було п'ятеро дочок), йому залишалися доходи з сіл луцького владництва Жабче, Колодезь, Губин, про які так дбав владика.

Кирило Терлецький вибачив перед смертю доньку і зятя і зробив їм новий заповіт. Так, їм тепер мали належати: рухома маєтність, грошові суми готівкою, золото, срібло, клейноди, перли, шати і соболині та рисьові хутра, коверці, опони, цинк, мідь, візники і коні, стрільба – все, що мав єпископ. За попереднім заповітом воно відписувалося братові, тепер поверталося дітям. При цьому згадується родинний маєток Терлецьких – село Перковичі.

Цікавою є інформація про вибачення Кирила Терлецького перед дітьми Велятицькими. Так, батько простив їм від серця все те, чим вони його образили. Але це сталося лише після того, коли вони самі “покорилися” йому. Крім того, за них просили якісь “зацні” люди. Єпископ також пригадав, що від своєї дружини він успадкував чималу маєтність, яка мала б по-справедливості перейти до доньки. Єпископові слушно пригадалися скарги дітей на нього в пінському гродському суді 1599 р., які він уважав противними справедливості і “праву Божому”. Тепер, зрозуміло, вони перестали бути актуальними.

Вочевидь, єпископ перед смертю не був упевненим у тому, що його діти помиряться з братом Ярошем, тому слізно просив їх помиритися і виконати його волю.

Частина маєтностей Кирила Терлецького, яка була раніше позичена жомойтському каштелянові Нарушевичу (14 тис. поль. зол.), а потім передана з певних причин луцькому гродському судді Остафієві Єловичу Малинському (який став наступником Кирила Терлецького), також відписувалися доньці і зятеві. Проте, від цієї частини спадку мав добровільно відмовитися брат Ярош. Розписувалася ситуація на випадок того, якщо він, все-таки, не захоче виконати волю тестатора.

Єпископ чимало грошових сум роздав у борг. Вони заповідалися внукові єпископа Адамові Івановичу Велятицькому, який, отримавши частину спадщини діда, дістав цікаву характеристику (крім молодості, ще нічого доброго не встиг вчинити).

Надзвичайна цінність тестаментів Кирила Терлецького полягає в тому, що вони розкривають важливі моменти архієрейської діяльності єпископа, які досить слабо відображені в інших джерелах. Незважаючи на те, що єпископ говорить про них, як про свої особисті заслуги (тобто, тут бачиться певний наліт суб'єктивізму), їм слід довіряти, адже йдеться про складення публічних документів, якими тоді вважалися заповіді. Отже, в тестаменті 19.09.1595 р. чітко сказано про те, що владику своїм коштом “знову оправив” столичну кафедральну церкву в Луцьку, а також “церкву і вежу поставив”. За тим же заповітом, єпископ відбудував церкви в монастирі в Дутищах, у маєтках Жабче і Колодязі. Він відбудував також свою резиденцію в луцькому замку (двір біля церкви, який займає півзамку), яка, за тестаментом 1595 р., була збудована деревом і муром. У резиденції був білий будинок, з пекарнею і коморою, дерев'яна дзвіниця, дерев'яний будиночок і безверха мурована вежа (за тестаментом 1595 р., збудована Кирилом Терлецьким). За тестаментом 1595 р., Кирило Терлецький збудував єпископський двір в Острові. За тестаментом 1607 р. він збудував і фундував церкву в Перковичах, маєтку брата Яроша, а також у Річиці, а перед смертю на будову церкви в жіночому монастирі Св.Пречистої Богородиці в Луцьку, який належав до його кафедри, фундував 150 зол. За тестаментом 1607 р. – збудував двір у Перковичах.

* * *

За всіма трьома заповідями, Кирило Терлецький мав бути похований в луцькій кафедрі Св.Іоанна Богослова. В останньому заповіті про це сказано найбільш розлого: єпископа мали поховати за годішніми “грецькими” християнськими звичаями, з почестями, належними ієрархам церкви. Відтак, його тіло мало бути поховане “собою” в церкві “столичній”, за участю родини. Сам “погреб” мала відправляти луцька капітула, якій родичі єпископа мали дати сто зол. за відправу “сорокоуста”. Також, сто зол. мали роздати в луцькому шпиталі і вбогим.

Найцікавіше те, що точна дата смерті єпископа в літературі не обумовлена. Так, головний біограф Терлецького О.Левицький загально говорить, що смерть сталася в травні 1607 р., через півтора місяця після складання заповіту⁵¹. Цю досить неточну версію як правило, повторювали пізніші дослідники, і лише М.Довбищенко уточнив, що смерть прийшла 21 травня 1607 р. Дослідник також висловив припущення про те, що причини смерті, назагал, невідомі⁵².

Зберігся цілий ряд джерел, поява яких була спричинена смертю єпископа. По-перше, 21 травня до луцьких гродських був внесений останній заповіт єпископа. По-друге, вже 30 травня 1607 р. Остафій Єло-Малинський отримав у Варшаві від Сигізмунда III привілей на Луцьку кафедру⁵³. По-третє, опублікована єпископська присяга Єло-Малинського, датована 5 червня 1607 р.⁵⁴ По-четверте, 15 червня 1607 р. до луцького гродського суду була подана протестація від членів місцевої капітули на зятя і брата єпископа у справі привласнення ними церковного майна⁵⁵. По-п'яте, 5 липня 1607 р. був складений інвентар маєтків луцької кафедри при переданні їх новопоставленому єпископові⁵⁶. Зберігся також ряд пізніших документів, спричинених намаганнями перегляду заповіту Кирила Терлецького.

Єдиним джерелом, яке називає точну дату смерті єпископа, є згадана протестація капітули від 15.06.1607 р.: він “в року теперешнем тисеча шестсот сегомо мсца мая двадцат першого дня с того света смертю зъшол”⁵⁷. Отже, названа М.Довбищенком дата підтверджена (ним же) документально – 21 травня. Вона збігається з датою обляти заповіту після смерті ієрарха.

Протестація проливає світло і на обставини смерті: це сталося в момент, коли владика висвячував кількох дияконів на священників в головній луцькій церкві (красномовне свідчення виконання Терлецьким архієрейських обов’язків).

Вочевидь, Кирило Терлецький таки був похований у луцькій кафедрі, хоча джерела про це не подають потрібної інформації. Історія кафедрального собору досліджувалася в ряді праць, де враховано описи пам’ятки XVII ст. і результати пізніших ремонтів та обстежень храму. За інвентарем 1618 р., стан будівлі був “дуже поганим”⁵⁸. У 1621 р. єпископ Ієремія Почапівський віддав собор в шестирічну оренду ключникові Войцеху Станішевському, в 1625 р. – дворянину Янові Биковському. 1629 р. соборна церква перебувала в такому стані, що сам владика боявся у ній служити⁵⁹. У другій половині століття церква зазнала інших руйнувань, 1715 р. вона була відбудована, 1775 р. єпископ Сильвестр Рудницький розібрав храм і розпочав будову нового. За новітніми дослідженнями (розкопки М.Малевської у 1984-1986 рр.) відомо лише, що “в центрі нави на постаменті стояло крісло єпископа”⁶⁰. Жодні свідчення про якісь поховання в кафедрі не фіксуються.

З огляду на те, що після смерті уніатського єпископа Остафія Єло-Малинського у 1621 р. розпочалась відома боротьба за кафедру, прах єпископа Кирила Терлецького могли перевезти до маєтку Перковичі на Берестейщині.

Отже, маєток Перковичі згадується саме як родинний у заповітах єпископа. Крім того, про нього йдеться в згаданих актах перегляду спадщини ієрарха. Так, за заповітом 1607 р., Кирило Терлецький збудував в ім’я брата з дружиною в Перковичах церкву⁶¹, в іншому місці заповіту підкреслено, що Перковичі є діличним маєтком брата Яроша з дружиною, до цього села єпископ додав своїм коштом чимало “людей” і “грунтів”, а також двір і церкву⁶². У згаданій протестації луцької капітули від 15.06.1607 р. сказано, що Ярош Семенович Терлецький безправно вивіз до Перкович після смерті брата майно, документи і гроші луцької кафедри⁶³. 22.11.1628 р. Ярош Терлецький викликався на королівський суд до Варшави у тій же справі, причому, за цим документом виходить, що майно до Перкович вивіз сам Кирило Терлецький ще в 1605 р. Король дивувався, що він не знав мети цього вчинку, хоча й підкреслював, що вони передавалися братові Ярошу на зберігання⁶⁴.

Подальша історія Перкович нам невідома. Зокрема, безуспішними виявилися пошуки візитацій перковичької церкви XVIII ст., яка мала б належати до Дрогичинського деканату Володимиро-Берестейської єпархії⁶⁵. За даними В.Кольбука, церква Перкович в останній третині XVIII ст. знаходилася в Берестейсько-Литовському воеводстві і підпорядковувалася митрополічій єпархії⁶⁶.

Цікаво, що з 1756 г. власниками Перковичів стали Вислоухи. Так, у 1805 р. берестейський підкоморій Зенон Вислоух заклав в Перковичах садибу і збудував муровану церкву. До неї був перенесений зі старої дерев’яної каплиці прах Кирила Терлецького (існувала начебто гранітна надгробна плита з латинським написом)⁶⁷. Насправді, там зберігалася інша плита з кириличним написом, яка фіксується під 1902 р.⁶⁸ Саме у 80-х рр. XX ст. вона була вивезена до Мінська і зберігається тепер в Музеї старожитньої білоруської культури⁶⁹.

Повертаючись до факту смерті Кирила Терлецького, припускаю, що він помер, вочевидь, не дуже старим. Незважаючи на те, що досі не відома дата народження єпископа, можна відштовхнутися від відомої дати початку його духовної кар'єри в Пінську, коли 1576 р. протопіп Терлецький став єпископом. З того часу минув усього 31 рік.

Довкола відходу в інший світ ініціаторів унії народилося і побутувало чимало легенд. Прикладом цього може слугувати повідомлення автора “Перестороги” про те, що митрополит Михайло Рагоза помер з покаєнням, інших замордував злий дух, деяких попів біси повикладали з церкви⁷⁰.

Відомо також, що православні автори не щадили сил для очорнення перших уніатських єпископів, у тому числі й Кирила Терлецького, використовуючи будь-які методи. Найбільше постарався у згаданому річищі автор “Перестороги”, який змалював єпископа як двоєженця і навіть посібника диявола⁷¹. Чимало дошкульного сказав на адресу єпископа і Іван Вишенський⁷². Цілий сюжет єпископам-відступникам присвятив у “Треносі” Мелетій Смотрицький, який зобразив Кирила Терлецького “мужебойцею” і розпусником. Начебто весь луцький повіт знав про те, що єпископ позбувся носа від “двірської” (тобто, венеричної) хвороби, з чим швидко зійшов, услід за іншими відступниками, на той світ⁷³.

Пізніші автори були менш жовчними, проте згадана традиція не переривалася протягом майже всіх 400 років після укладення Берестейської унії. Достатньо згадати, що згадуючи смерть Кирила Терлецького, М.Грушевський не втримався від репліки, що, помер “старий грішник”⁷⁴. Як і інші автори, видатний історик занадто довіряв опінії сучасників, не вдаючись до докладнішого студіювання джерел.

Насамкінець зауважу, що не тільки православні полемісти та пізніші історики часто турбували пам'ять померлого єпископа. Насамперед декілька разів робилися спроби перегляду його заповітів. Як уже згадувалося, 15 червня 1607 р. до луцького гродського суду була подана протестація від членів місцевої капітули на зятя і брата єпископа у справі привласнення ними церковного майна⁷⁵. Виявляється, що одразу після смерті єпископа зять Велятицький вивіз його майно (вивезене оцінювалося в 10 тис. зол.). Крім того, були поставлені претензії братові Ярошу, який мав повернути вивезені єпископом до Перкович ще за життя старовинні ікони та єпископський архів (все майно оцінювалося в 100 тис. зол.). 5.07.1607 р. Сигізмунд III наказав обом повернути майно нареченому луцькому єпископові Остафію Малинському⁷⁶. Скоріше за все, позов та розпорядження не призвели до повернення майна.

Нарешті, 22.11.1628 р. було подано королівський позов на Яроша Терлецького за захоплені ним документи Луцької єпархії⁷⁷. При цьому згадувався і заповіт єпископа 1607 р., і попередні протестації. Прикметно, що в документі точно вказується рік, коли відбулося вивезення архіву: 1605 р., коли єпископ Кирило Терлецький передав братові на зберігання до Перкович і Річиці привілеї та інші документи луцької кафедри.

При підготовці до публікації тексту кириличного напису за фотоілюстрацією надгробної плити Кирила Терлецького⁷⁸ склалися певні завваги. Так, дата поховання і хронологічні рамки пінського уряду єпископа кириличні, а хронологічні рамки луцького уряду взагалі не числові, а писані словом. Припускаю, що наприкінці тексту різьбярєві вже не було потреби економити площу, тобто, писане “двадцять літ” вмістилося в одному рядку. Вочевидь, різьбяр був не досить вправним, позаяк не зміг визначити наперед, чи вміститься йому той чи інший рядок.

Сам напис обрамлений по периметру простим рослинним орнаментом. Внизу вирізьблено герб. Абревіатури довкола герба розшифровуються досить легко: “К” –

“Кирило”, “Т” – “Терлецький”, “ЕП” – “єпископ луцький”, “І W” – “і острозький”. Вказівка термінів урядів Кирила Терлецького майже відповідає реальності: пінський період становив 9 років (1576-1585), луцький – двадцять два роки (1585-1607). Вирізьблений гербовий символ являє собою стилізацію гербу Сас, яким печатувалася Терлецька шляхта⁷⁹.

Питання про відсутність на плиті точної дати смерті розв’язується в контексті версії про перенесення могили з Луцька до Перкович. Вочевидь, плиту вирізали в Перковичах. Це могло статися пізніше, коли вже не пам’ятали точної дати смерті ієрарха.

Додаток

Напис на надмогильній плиті Кирила Терлецького

ТУТ ЛЕЖИТ ТѢЛО ВЕ
 ЛЕБНОГО ЄП^СКПА
 ЛУЦКОГО И ОСТРОЗ
 СКОГО КИРИЛА ТЕРЛЕЦ
 КОГО А ПОЛОЖЕНО
 РОКУ ̑̑̑. М^С.
 КОТОРЫИ БЫА ПРЕЖДЕ
 ЄП^СКПОМ ПИНСКИМ ЛѢТ.Г. [10]
 ... [ЛУЦКОМ] ЄП^СКПА
 ЛѢТЬ [?] ДВАДЕСАТ.
 К Т
 ЄЛ І W

[Музей старожытнабеларускай культуры / Укл. А.А Ярашэвіч. – Мінськ, 2004. – С. 264]

¹ Див.: Тимошенко Л. Єпископ Кирило Терлецький: родовід і початок духовної кар’єри // ДКЗ. – Вип. ІХ. – 2005. – С. 202-213.

² Див.: Тесленко І.А. Острозька волость у 1565-1608 роках: формування території, структура землеволодіння та механізм управління. – Автореф. дисерт. ... канд. істор. наук / 07.00.01 – історія України. – К., 2006; його ж. Інкорпорація підострозьких володінь Луцької єпископії до Острозької волості в останній чверті XVI ст. // Релігія і церква в історії Волині. Зб-к наук. праць / Під ред. В.Собчука. – Кременець, 2007. – С. 46-56.

³ Соболев Л.В. Князь К.-В. Острожский как лидер “русского народа” Речи Посполитой. – Автореф. диссер. ... канд. истор. наук / 07.00.03 Всеобщая история. – М., 2002. Автор торкнувся в дисертації стосунків князя з єпископом у 70-х рр. XVI ст., що не може не викликати зацікавлення. На жаль, Л.Соболев у даний час відійшов від сфери наукових досліджень.

⁴ Див., напр.: Атаманенко В. Маєткове забезпечення Православної церкви Волині в другій половині XVI – першій половині XVII ст. // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Свято-Троїцький собор в історії Луцька та Волині. Наук. зб-к. – Луцьк, 2005. – С. 57-68; його ж. Маєткове

забезпечення церкви на Волині в 2-й половині XVI – 1-й половині XVII ст. (за матеріалами описово-статистичних джерел) // Релігія і церква в історії Волині. Зб-к наук. праць / Під ред. В.Собчука. – С. 57-68.

⁵ Кралюк П.М. Непоцінований Кирило Терлецький // День. – 2007. – 3 серпня. – № 128.

⁶ Кралюк П. Луцько-Острозький єпископ Кирило Терлецький: питання оцінки діяльності // Історія релігій в Україні. Праці XIII-ї міжнародної наукової конференції (Львів, 20-22 травня 2003 року). – Кн.І. – Львів, 2003. – С. 303-309. Ця невелика публікація може розглядатися як заклик до перегляду застарілих концепцій, проте автор не пішов далі фактографічної обмеженості статті О.Левицького, якою він скористався без жодних застережень.

⁷ Див.: Тимошенко Л. “Жаль намъ души и сумнѣнья вашей милости” (київський митрополит Онисифор Дівочка перед викликами часу) // ДКЗ. – Вип. X. – Дрогобич, 2006. – С. 149-165.

⁸ Див. найновіші публікації до характеристики постаті: Тимошенко Л. Михайло Рагоза і Берестейська унія // Київська старовина. – К., 2000. – № 5. – С. 96-105; Kempa T. Metropolita Michał Rahoza a unia brzeska // Klio: Czasopismo poświęcone dziejom polski i powszechnym. – Toruń, 2002. – N 2. – S. 48-100.

⁹ Див.: Тимошенко Л. Причинки до характеристики унійної діяльності І.Потія // Історія релігій в Україні. Тези повідомлень VI Міжнар. круглого столу. Львів, 3-8 травня 1995 року / Інститут релігієзнавства-філія Львівського музею історії релігії. – Львів, 1996. – С. 235-236; його ж. Невідомий життєпис Іпатія Потія (фрагмент “Генеалогії митрополитів Київських”) з віленського монастиря Святої Трійці // Український історичний журнал. – К., 2000. – № 6. – С. 102-115; Невідомі листи Іпатія Потія до Жигимонта III // Історія релігій в Україні. Праці XI Міжнар. наук. конференції / Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії. – Кн.І. – Львів, 2001. – С. 438-443; його ж. Два листи Іпатія Потія до Лева Сапєги // Київська старовина. – К., 2002. – № 1. – С. 103-113.

¹⁰ Найгірше збереглися заповіді нижчого духовенства, на що вже зверталось увагу в історіографії. – Див.: Замостяник І. Заповіт львівського протопопа Григорія Негребецького з 1624 року // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. – Ч.5. – Львів, 2007. – С. 324-330; Тимошенко Л. Документи до церковної історії Дрогобича (друга половина XVII – початок XVIII ст.) // ДКЗ. – Вип. IX. – 2005. – С. 467-476.

¹¹ Його заповіт, датований 19.11.1609 р., отримав в унієзнавстві назву “апології унії”. – Арх. ЮЗР. – Ч.1. – Т. 6. – К., 1883. – № 153. – С. 391-396. 27.04.1613 р. було укладено доповнення до заповіту. – Там само. – № 162. – С. 413-415.

¹² Наприклад, автор чи не єдиної в минулому спеціальної статті про єпископа, О.Левицький аналізує лише останній заповіт (перший він згадує), написаний незадовго перед смертю. Водночас, він подає цінну заввагу про те, що в луцькій гродській книзі 1607 р. міститься “сучасний список”, тобто, облята джерела. – Левицький О. Кирилл Терлецький, єпископ Луцький і Острозький // Памятники русской старины в западных губерниях, издаваемые с высочайшего соизволения П.Н.Батюшковым. – Вып. 8. – Спб., 1885. – С. 337-338. Видатний історик церкви митр. Макарій згадує лише два заповіді Кирила Терлецького. – Макарій, митр. (Булгаков). История русской церкви. – Кн. VI. – М., 1996. – С. 601, прим.321. Насамкінець, сучасний історик унії М.Дмитрієв серед документів, написаних самим Кирилом Терлецьким, згадує лише два листи і заповіт 1607 р. – Дмитриев М.В. Между Римом и Царьградом. Генезис Брестской церковной унии 1595-1596 гг. – М., 2003. – С. 213.

¹³ Археологический сборник документов... – Т. 1. – Вильна, 1867. – № 64. – С. 196-200.

¹⁴ Там само. – № 70. – С. 217-219.

¹⁵ Там само. – № 76. – С. 230-236.

¹⁶ Про Віленську комісію див. найновішу публікацію: Płgiewicz H. Wileńskie towarzystwa i instytucje naukowe w XIX wieku. – Toruń, 2005. – S. 147-188.

¹⁷ Там само. – С. 200. Місце теперішнього зберігання невідоме.

¹⁸ Там само. – С. 196, 217, 230.

¹⁹ Мацей Война – королівський секретар, великий писар, двірний підскарбій (1589-1607 рр.) – Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV – XVIII wieku. Spisy / Oprac. H.Lulewicz, A.Rachuba. – Kórnik, 1994. – S. 134, 161, 249.

²⁰ Очевидно, йдеться про віленського каноніка Остафія Воловича, який разом з Лукою Докторієм супроводжував делегацію руської церкви до Рима, брав участь у церемоніях проголошення унії в Римі 23 грудня 1595 р. – Dokumenta Unionis Berestensis eiusque auctororum (1590-1600) / Collegit, paravit, adnotavit edetionemque curavit P. Athanasius G. Welykuj OSBM. – Romae, 1970. – P.205, 206, 207. У 1616-1630 рр. – Віленський і Литовський римо-католицький єпископ.

²¹ Археологический сборник документов... – Т. 1. – № 64. – С. 197. Зазвичай, згадана фраза є типовою для заповітів тієї доби, але в даному випадку вона є особливою, адже єпископ живий-здоровий вирушав у далеку дорогу.

²² Про формуляр заповітів див. спеціальну публікацію в цьому числі ДКЗ: Вінниченко О. Формуляр шляхетського заповіту першої половини XVIII століття (спроба дипломатичного аналізу) // ДКЗ. – Вип. XI-XII. – Дрогобич, 2008. Йдеться, зрозуміло, про досить розвинені і розлогі формуляри заповітів, характерних для XVIII ст. Крім того, слід взяти до уваги, що заповіти духовних осіб мали свою специфіку (найяскравішим прикладом такого документу може вважатися згаданий заповіт митрополита Іпатія Потія).

²³ Див.: Жукович П. Сеймовая борьба православного западнорусского дворянства с церковной унией (до 1609 г.). – СПб, 1901. – С. 147-149; Дмитриев М.В. Между Римом и Царьградом. Генезис Брестской церковной унии 1595-1596 гг. – С. 193-198; Тимошенко Л. Берестейська унія 1596 р. – Дрогобич, 2004. – С. 15-18.

²⁴ Ідеться про так зв. антунійні акції на Волині Северина Наливайка, від яких постраждав Кирило Терлецький. За деякими даними, втрати К.Терлецького визначалися сумою в 100 тис. флоринів. У літературі дискутується питання про можливу причетність до цих акцій князя В.-К.Острозького. – Див.: Плохий С. Папство и Украина. Политика римской курии на украинских землях в XVI-XVII вв. – К., 1989. – С. 53, 71; Леп'якво С. Козацькі війни XVI ст. в Україні. – Чернігів, 1996. – С. 177, 178, 184. Звертаю увагу на те, що ще К.Левіцький аргументовано довів, що князь не інспірував Наливайківщини (принаймні, антунійних акцій). – Див.: Lewicki K. Książę Konstanty Ostrogski a unja brzeska 1596 г. – Lwów, 1933.

²⁵ Оренда маєтків Луцької кафедри напередодні поїздки до Рима терміном на 20 років задокументована: Іванишев Н. Сведения о начале унии, извлеченные из актов Киевского Центрального архива. – М., 1858. – С. 41.

²⁶ Вочевидь, йдеться про реєстр “Опись грамотам, привилегиям и другим документам, а также движимого имущества, принадлежащего Луцкому епископу Кириллу Терлецькому”, складений 4.05.1596 р. Як мовиться в джерелі, реєстр був переданий братом єпископа Ярошом Терлецьким пінському міщанину Григорію Крупі на зберігання. Документ був вписаний до книг коронної канцелярії у Варшаві, випис з яких був засвідчений і виданий єпископові. – Акты ЮЗР. – Т. 1. 1361-1598. – Спб., 1863. – № 218. – С. 260-266 (публікація за Литовською метрикою).

²⁷ Про цей аспект діяльності Кирила Терлецького див. докл.: Тимошенко Л. Діяльність єпископа Кирила Терлецького на уряді Луцько-Острозької кафедри // Готується до друку.

²⁸ Археологический сборник документов... – Т. 1. – № 70. – С. 218.

²⁹ Іоанн Вацута – луцький протопіп/намісник, очевидно, священник кафедральної церкви Св. Іоанна Богослова. 1594 р. згадується, як протопіп у справах маєтностей луцької кафедри (Арх.

ЮЗР. – Ч.1. – Т. 1. – № 101). У доберестейський період о.Іоанн був довіреною особою луцького владики. Від імені Кирила Терлецького він вносив документи до луцьких гродських книг, наприклад, 23.11.1595 р. – лист короля з повідомленням про те, що луцький єпископ відїхав до Рима “в певних справах” (ЦДІАЛ. – Ф. 25. – Оп.1. – Спр.47. – Арк.227). Учасник православного Берестейського собору у жовтні 1596 р. Екскомунікований уніїним Берестейським собором 10.10.1596 р. Після Берестейських соборів у джерелах не згадується.

³⁰ За даними, які опублікував М.Іванішев, до Рима з єпископом їздили його слуги швець Василь Коростель і півчий Павло. Крім того, при єпископові часто перебував проповідник отець Михайло. – Іванішев Н. Сведения о начале унии, извлеченные из актов Киевского Центрального архива. – С. 44, 45.

³¹ Стосунки між Кирилом Терлецьким і Іоною Гоголем не були, назагал, райдужними. Так, наприклад, вони сперечалися за Кобринський монастир, ігумена якого намагався змістити луцький владики (монастир знаходився на Турівщині, яка перейшла від луцького до пінського владицтва). Зокрема, про це йдеться в листі Іпатія Потія до Сигізмунда III 25.04.1604 р. – Див.: Тимошенко Л. Берестейська унія 1596 р. – Дрогобич, 2004. – С. 72.

³² Актові джерела Пінщини, які могли б пролити світло на постаті місцевих урядників, на жаль, збереглися спорадично.

³³ Шляхетський рід Фурсовичів, вихідців з Орди, мав київську і пінську гілки. У 70-80-х рр. фіксується пінський земський суддя Іван Фурс. – Див.: Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993. – С. 161. 1640 р. У документі 22.11.1628 р. Гурина Фурса названо пінським війтом. – Археологический сборник документов... – Т. 1. – № 93. – С. 268. Атанасій Фурс був висвячений з дияконів у священики у Володимирі. – Пам'ятки: Архів Української Церкви. – Т. 3. – Вип. 1. Документи до історії унії на Волині та Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. / Упор. М.В.Довбищенко. – К., 2001. – № 332. – С. 261.

³⁴ Князь Михайло Костянтинович згадується як пінський князь у 1435- та 1443 рр. Можливо, саме від нього і походять князі Дольські. – Див.: Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. – Біла Церква, 2006. – С. 623. У другій чверті XVI ст. фіксується Ілля Дольський, який володів маєтками на Волині. – Див.: Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – С. 98. Про згадану особу конкретних даних віднайти не вдалося.

³⁵ Археологический сборник документов... – Т. 1. – № 70. – С. 217-219. Як і попередній, заповіт 1598 р. був віднайдений в паперах Кирила Терлецького. Сучасне місцезнаходження джерела невідоме.

³⁶ Див.: Головацкий Я. Протест Пинского православного духовенства 1595 года против введения унии (Важный документ доселе еще ненапечатанный) // Литовские епархиальные ведомости. – 1888. – № 9. – С. 67-68; Тимошенко Л. Берестейська унія 1596 р. – С. 181-182.

³⁷ Іван Федорович Велятицький обіймав уряд пінського земського писаря. – Див.: Тимошенко Л. Єпископ Кирило Терлецький: родовід і початок духовної кар'єри. – С. 206. Цікаво, що Велятицькі на Пінщині згадуються наприкінці XVI ст. у числі благодійників церкви Успіння Пресвятої Богородиці Лещинського монастиря. – Див.: Миловидов А.И. Архив упраздненного Пинского Лещинского монастыря. – М., 1900. – С. 7. Іван Велятицький фігурує у справі Лещинського монастиря 25.07.1611 р. за наїзд на монастирські ґрунти. – Там само. – С. 16.

³⁸ Археологический сборник документов... – Т. 1. – № 70. – С. 218.

³⁹ Арх.ЮЗР. – Ч.І. – Т. 6. – № 68. – С. 144-147.

⁴⁰ Арх.ЮЗР. – Ч.І. – Т. 6. – № 100. – С. 257-258.

⁴¹ До сказаного слід додати, що, назагал, період 1597-1599 рр. був надзвичайно важким для єпископа. Після Берестейських соборів 1596 р. він разом з Іпатієм Потієм зазнав тиску з боку православних, які вимагали усунення обох з їх кафедр. Крім того, у серпні-жовтні 1598 і в 1599 рр. у луцькому суді розглядалася справа за обвинуваченням Кирила Терлецького в утопленні чернчицького священика Стефана Добринського, який не перейшов до унії. – Див.: Арх. ЮЗР. – Ч.1. – Т. 6. – № XXXI, XCIV, XCV, CX; Жукович П. Сеймовая борьба православного западнорусского дворянства с церковной унией (до 1609 г.). – Спб., 1901. – С. 370-371, 385. Кирило Терлецький звинувачувався також в інших злочинах (наприклад, за “Пересторогою” та Іваном Вишенським, він позбавив життя члена львівського братства маляра і скарбника Філіпа), проте жоден із них у судовому порядку не був доведений.

⁴² Археологический сборник документов... – Т. 1. – № 70. – С. 217.

⁴³ Там само. – № 76. – С. 230-236.

⁴⁴ Отець Мойсей Підгаєцький був парохом церкви Св.Архистратига Михаїла в містечку луцької кафедри Рожиці. Як член луцької капітули, 27.07.1598 р. він скаржився разом з єпископом на князя В.К.Острозького за переслідування уніатів. – Арх.ЮЗР. – Ч.І. – Т. 6. – С. 223-225. 1598 р. “Мойсей пресвітер Михайлівський” поставив свій підпис під листом волинської шляхти за унію. – Арх.ЮЗР. – Ч.І. – Т. 10. – К., 1904. – С. 500-501. Зберігся тестамент священика, складений 15 квітня 1620 р. Документ опублікований: Пам’ятки: Архів Української Церкви. – Т. 3. – Вип. 1. Документи до історії унії на Волині та Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. / Упор. М.В.Довбищенко. – № 166. – С. 161-162.

⁴⁵ На разі, важко з’ясувати, до якої з гілок шляхетського роду Гулевичів належить згадана особа. Вочевидь, не до Гулевичів-Воютинських (Михайло був у 1597-1616 рр. луцьким земським писарем). – Див.: Яковенко Н. Матеріали до персонального складу канцелярій Волині, Наддніпрянщини та Східного поділля (Остання третина XVI – середина XVII століть) // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – Київ-Львів, 2004. – С. 346. У 1618-1622 р. Михайло Гулевич-Воютинський обіймав уряд володимирського земського підсудка. – Див.: Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – С. 140. Братом луцького войського Василя Гулевича був Михайло Гулевич, вони належали до Гулевичів-Должських (згадка під 1587 р.). – Див.: Блануца А. Земельні володіння Волинської шляхти в другій половині ХІІІ ст. – К., 2007. – С. 167-168. Найточніша інформація про згадану особу уміщена в актах люблінського трибуналу: Михайло Янушевич Гулевич 5.05.1601 р. поставив свій підпис під заявою волинської шляхти на захист люблінського православного братства. – Арх.ЮЗР. – Ч.2. – Т. 1. – К., 1861. – № 4. – С. 39 (у реєстрі згадується і Михайло Гулевич-Воютинський).

⁴⁶ Жоравницькі на Волині були власниками маєтку Жоравники. Можливо, ідеться про Яна Марковича Жоравницького, який у джерелах під 1585 і 1589 рр. віднотується як луцький війський. – Див.: Руська (Волинська) метрика. Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства). 1569-1673. – К., 2002. – С. 402, 457. За іншими джерелами, Ян Жоравницький був у 1613-1640 рр. волинським підкоморієм. – Див.: Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – С. 189. Відомо також, що Ян Жоравницький поставив свій підпис під заявою луцької шляхти за унію в Любліні 1603 р. – Див.: Пам’ятки: Архів Української Церкви. – Т. 3. – Вип. 1. Документи до історії унії на Волині та Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. / Упор. М.В.Довбищенко. – № 88. – С. 118.

⁴⁷ Степанські зем’яни Костюшковичі були слугами князя К.І.Острозького (Степанський замок і волость були надані Острозькому 1511 р.). Надалі вони прагнули звільнення з-під юрисдикції князів Острозьких. Див.: Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Во-

линь і Центральна Україна). – С. 68. Костюшковичі-Хобестовські були також сусідами Кирила Терлецького у Володимирському повіті. Так, Федір з братами Власним і Гневошом брали участь у нападі на єпископа у вересні 1597 р., коли він був поранений. – Див. прим. 35. Позаяк у судовій справі 1599 р. шляхтичі Костюшковичі вже не згадуються, припускаю, що вони знаходилися з цього часу в мирних стосунках з Кирилом Терлецьким.

⁴⁸Тестамент опублікований за витягом з луцьких гродських книг, який зберігався в паперах Терлецького. Публікатори документа не знали про наявність його обляти в луцьких актах, яку згадував О.Левицький. На жаль, у луцьких гродських книгах, які зберігаються в ЦДІАК, віднайти джерело не вдалося, тому сучасні дослідники подають його за публікацією. – Див.: Пам'ятки: Архів Української Церкви. – Т. 3. – Вип. 1. Документи до історії унії на Волині та Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. / Упор. М.В.Довбищенко. – № 108. – С. 127.

⁴⁹Про капітули в Київській митрополії досліджуваної доби існує певна література. Звертаю увагу на маловідому джерельну публікацію М.Малиновського, фрагмент якої стосується джерел до історії луцької капітули: Малиновский М. Исторична ведомость о крылосах (капитулах) в восточной церкви загалом, и о крылосах русских в Галиче, потом во Львове и в Перемишлях особно // Рускій Сіонъ. Львовске архієпархіальное письмо. – 1876. – Ч.19. – С. 601-602.

⁵⁰Як відомо, актові книги Київського воєводства не збереглися, а архів Коронного трибуналу згорів під час Варшавського повстання 1944 р.

⁵¹Левицький О. Кирил Терлецький, єпископ Луцький и Острожский. – С. 337.

⁵²Див.: Бірюліна О., Довбищенко М. Забуті імена української історії: шляхетська родина Єло-Малинських // ДКЗ. – Вип. IX. – Дрогобич, 2005. – С. 488.

⁵³Арх.ЮЗР. – Ч. 1. – Т. VI. – К., 1883. – С. 368-370.

⁵⁴Пам'ятки: Архів Української Церкви. – Т. 3. – Вип. 1. Документи до історії унії на Волині та Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. / Упор. М.В.Довбищенко. – № 111. – С. 128-129.

⁵⁵Там само. – № 113. – С. 129-130.

⁵⁶Каманин И. Состояние церквей г.Луцка и имений Луцкой епископии в 1607 году // Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России, издаваемый Киевской комиссией для разбора древних актов. – Вип. 2. – К.1916. – С. 24-66. Це досить розлоге польськомовне джерело не збігається ні за об'ємом, ні за змістом з кириличним текстом, облятованим 6 липня в луцьких гродських книгах. Текст опублікований: Пам'ятки: Архів Української Церкви. – Т. 3. – Вип. 1. Документи до історії унії на Волині та Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. / Упор. М.В.Довбищенко. – № 114. – С. 130-132.

⁵⁷Пам'ятки: Архів Української Церкви. – Т. 3. – Вип. 1. Документи до історії унії на Волині та Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. / Упор. М.В.Довбищенко. – № 113. – С. 129.

⁵⁸Кравченко В.М. Найдавніші інвентарі луцького замку і староства (кінець XVI – початок XVII ст.) // Архіви України. – 1986. – № 5. – С. 24-26.

⁵⁹Див. про докл.: Колосок Б.В. Православні святині Луцька. – К., 2003. – С. 29.

⁶⁰Там само. – С. 38.

⁶¹Археологический сборник документов... – Т. 1. – № 76. – С. 231.

⁶²Там само. – С. 233.

⁶³Пам'ятки: Архів Української Церкви. – Т. 3. – Вип. 1. Документи до історії унії на Волині та Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. / Упор. М.В.Довбищенко. – № 113. – С. 130.

⁶⁴Археологический сборник документов... – Т. 1. – № 93. – С. 269.

⁶⁵Протоколи візитацій Берестейської частини єпархії зберігаються в Люблінському державному архіві. – Див.: Chelmski Konsystorz Grekokatolicki [1525] 1596-1875[1905]. Inwentarz analityczny archiwum / Oprac. M.Trojanowska. – Warszawa, 2003.

⁶⁶ Kołbuk W. Kościoły wschodnie w Rzeczypospolitej około 1772 roku. – Lublin, 1998. – S. 340.

⁶⁷ Див.: Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1992. – Т. 2. – S. 118; Федорук А.Т. Старинне усадьбы Берестейщины. – Минск, 2004. – С. 309-314; Несцячук Л.М. Замкі, палацы, паркі Берасцейшчыны Х–XX стагоддзяў (гісторыя, стан, перспектывы). – Мінск, 2002. – С. 113.

⁶⁸ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Т.XV. – Cz.2. – Warszawa, 1902. – S. 440.

⁶⁹ Про перепоховання Кирила Терлецького відомо з місцевої усної традиції, яка передавалася з покоління в покоління Вислоухів. Зокрема, цю історію згадував останній власник Перкович (до 1939 р.), випускник Варшавського університету, польський дипломат, історик і колекціонер, бібліофіл Антоній Вислоух. Цю інформацію передав мені історик з Берестя Александр Вабишевич, за що йому сердечна подяка.

⁷⁰ Пересторога // Українська література XVII ст. – К., 1987. – С. 51. Схожі інвективи щодо смерті тих чи інших людей (як правило, конвертитів), а також випадки перепоховання тіл не були рідкістю в тогочасному суспільстві. Див. приклади: Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. – К., 2002. – С. 29-30.

⁷¹ Ці явно гіперкритичні характеристики “Перестороги” ретельно перелічив П.Яременко. – Див.: Яременко П.К. “Пересторога” – український антиуніатський памфлет початку XVII ст. – К., 1963. – С. 79-80, 111-112.

⁷² Дослідник спадщини Івана Вишенського І.Єрємін писав навіть, що Кирило Терлецький в зображенні Вишенського справив “найбільш похмуре враження”. – Див.: Еремін І.П. Иван Вишенский и его общественно-литературная деятельность // Иван Вишенский. Сочинения / Подготовка текста, статья и комментарии И.П.Еремина. – М., 1955. – С. 246.

⁷³ Collected Works of Meletij Smotryc'kyj / With an Introduction by Dawid A.Frick / Harvard library of early Ukrainian literature. Text. – Vol.I. – Harvard, 1987. – P.92-93. На згадану характеристику “Треноса” (без належної критики) звернув увагу П.Яременко. – Див.: Яременко П.К. Мелетій Смотрицький: життя і творчість. – К., 1986. – С. 21.

⁷⁴ Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. VI. – К., 1995. – С. 581.

⁷⁵ Памятки: Архів Української Церкви. – Т. 3. – Вип. 1. Документи до історії унії на Волині та Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. / Упор. М.В.Довбищенко. – № 113. – С. 129-130.

⁷⁶ Арх.ЮЗР. – Ч. 1. – Т. VI. – № 146. – С. 372-373.

⁷⁷ Археологический сборник документов... – Т. 1. – № 93. – С. 268-270.

⁷⁸ Музей старажытнай беларускай культуры / Укл. А.А.Ярашэвіч. – Мінськ, 2004. – С. 264.

⁷⁹ Щоправда, на печатці Кирила Терлецького на грамоті Берестейської унії зображено аж два шляхетських герби – Сас і Корчак. – Див.: Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові. 1233-1799. – К., 1972. – С. 375, 376.

Леонід Тимошенко.

Заповіти, смерть і поховання єпископа Кирила Терлецького.

У статті звернена увага на оточення Кирила Терлецького, його родинні зв'язки, обставини особистого життя і останні передсмертні роки. Об'єктом дослідження є три заповіти єпископа – 1595, 1598 і 1607 рр., які були опубліковані у Вільні ще 1867 р. Уточнено дату смерті ієрарха, який помер 21 травня 1607 р. Припускається, що його прах було перепоховано в родинному селі Терлецьких Перковичі біля Дорогочина на

Берестейщині, де зберігалася надгробна плита. Публікується текст напису на плиті, яка тепер зберігається в Музеї старожитнобілоруської культури в Мінську.

Leonid Tymoshenko.

Bishop Cyril Terlets'kyi's Last Wills, Death and Burial.

In the article the attention is drawn to the surroundings of Cyril Terlets'kyi, his sibling connections, circumstances of his private life and his dying day. The object of research is the bishop's three last wills – of 1595, 1598 and 1607. which were published in Wilno as early as in 1867. The date of the hierarch's death, who died on May, 21 1607, is accurately defined. The author supposes, that Terlets'kyi's remains were reburied in the Terlets'kis' family village of Perkovychi near Dorohychyn in Berestia land where the tombstone was preserved. The text of the inscription on the gravestone, which is now kept in the Museum of old Bielorussian culture in Minsk, is published.